

Edmund Mazur

Adwokatura warszawska w roku 1945

Palestra 50/1-2(565-566), 154-159

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Edmund Mazur

Adwokatura warszawska w roku 1945

Od zakończenia wojny minęło prawie 60 lat. Każdego roku dnia 17 stycznia wspominamy uwolnienie Warszawy spod okupacji hitlerowskiej. Mimo woli przypominają się nam te tragiczne i trudne chwile, różnie oceniane i wspomniane. Upływ czasu zaciera wspomnienia, wykrusza uczestników tych zdarzeń, przechodzi do historii. Za kilka lub kilkanaście lat pozostaną tylko źródła pisemne. Najwyższy czas na ich tworzenie w oparciu o zachowane jeszcze dokumenty, osobiste wspomnienia i usłyszane relacje uczestników tych zdarzeń. Przez 50 lat gromadziłem wiadomości z dokumentów i relacji osobistych adwokatów, którzy byli uczestnikami lub czynnymi obserwatorami działania adwokatów warszawskich i samorządu adwokatury warszawskiej. Mam zwyczaj robienia osobistych notatek z różnych zdarzeń i spotkań, które wydają mi się ciekawe i znaczące. Przy porządkowaniu biblioteki natknąłem się na materiały warte opracowania i publikacji. Zmarłym ku chwale, żyjącym dla przypomnienia, młodym dla nauki.

Moim zamiarem jest utrwalenie najważniejszych zdarzeń adwokatury warszawskiej w roku 1945. Mam na myśli adwokatów miasta Warszawy, częściowo również adwokatów Izby Warszawskiej oraz Radę Adwokacką w Warszawie, gdyż zagadnienia te wzajemnie się zazębiają i częściowo pokrywają, a ponadto ich wyodrębnienie byłoby trudne i sztuczne.

Jednak aby zdarzenia te nabrały właściwego formatu, trzeba choćby w skrócie przypomnieć, jak przedstawiała się adwokatura warszawska tuż przed wojną i w czasie okupacji hitlerowskiej.

Pod rządem dekretu z 1918 r. oraz rozporządzenia z roku 1932 nie była formalnie ustalona nazwa izby adwokackiej i rady adwokackiej. Dopiero ustawa z 1938 r. o ustroju adwokatury wprowadziła jednoznaczną nazwę: w okręgu każdego sądu apelacyjnego istniała izba adwokacka, a jej organem była okręgowa rada adwokacka¹. Organizacja adwokatury

¹ Szerzej na ten temat piszę w art. *Organizacja adwokatury w latach 1918–1988*, „Palestra” 1988, nr 11–12, s. 21.

pokrywała się więc z organizacją sądownictwa powszechnego. Izba Adwokacka Okręgu Sądu Apelacyjnego w Warszawie obejmowała więc terytorialnie działalność sądów okręgowych w: Białymstoku, Łomży, Łodzi, Piotrkowie Trybunalskim, Płocku, Siedlcach, Sosnowcu i Warszawie². Terytorialnie była to największa izba w kraju. Według stanu na dzień 15 grudnia 1938 r. Izba Adwokacka w Warszawie liczyła 2218 adwokatów i 848 aplikantów adwokackich, natomiast w Warszawie było 1507 adwokatów³. Okręgowa Rada Adwokacka w Warszawie została wybrana w lipcu 1938 r. – dziekanem został adv. Leon Nowodworski⁴. Wybuch wojny spowodował paraliż samorządu adwokackiego.

Po zakończeniu działań wojennych, już na początku października, Okręgowa Rada Adwokacka wznowiła działalność. Ograniczała się ona do rejestrowania strat, udzielania ograniczonej pomocy materialnej, informowania zgłaszających się adwokatów itp. Z tego okresu nie udało mi się odnaleźć jakichkolwiek dokumentów pisemnych – albo ich nie sporządzano, albo zniszczono z obawy przed okupantem. W urzędzie gubernatora okręgu warszawskiego, mianowanego i powołanego przez władze okupanta istniał tzw. Wydział Sprawiedliwości, który sprawował nadzór nad adwokaturą. Na jego czele stał dr Gollert, który mianował na komisarza, dla reorganizacji adwokatury warszawskiej, byłego adwokata dr. Edwarda Wendorffa. Upřednio już władze okupacyjne zakazały działalności i rozwiązały wszelkie organizacje i urzędy polskie. Stopniowo zaczęło się stabilizować życie pod okupacją hitlerowską.

Na przełomie lat 1939/40 Wendorff powołał Radę przyboczną spośród adwokatów warszawskich, byłych członków Okręgowej Rady i Naczelnej Rady Adwokackiej. Byli to adwokaci: B. Bielawski, J. Czerwiński, L. Domański, J. Gadomski, W. Miedzianowski, J. Nowodworski, L. Nowodworski, S. Peszyński, J. Podkomorski, M. Rudziński, M. Skoczyński, B. Suligowski, F. Zadrowski i L. Żaryn, oraz jeszcze jeden adwokat spoza Warszawy. Rada przyboczna pełniła rolę opiniodawczą, niewiążącą, bez żadnych uprawnień władczych. Wydział Sprawiedliwości zarządził skreślenie z listy adwokatów adwokatów-Żydów. Wendorff zażądał od Rady przybocznej opinii w sprawie skreślenia z listy adwokatów narodowości żydowskiej. Każdy z członków musiał się wypowiedzieć pisemnie: 14 wypowiedzi było przeciwko, tylko jeden głos był za. Odpowiedzią było natychmiastowe odwołanie Rady przybocznej oraz skreślenie tych adwokatów z listy z zakazem wykonywania zawodu adwokata i sprawowania innych funkcji prawniczych. Jednocześnie skreślono z listy adwokatów Izby warszawskiej nie tylko adwokatów narodowości żydowskiej, ale również adwokatów, których żony były pochodzenia żydowskiego oraz adwokatów, którzy przyjęli na aplikację adwokacką aplikantów pochodzenia żydowskiego. W konsekwencji skreślono z listy adwokackiej w tym trybie 1131 osób.

Po zakończeniu tzw. reorganizacji Wydział Sprawiedliwości powołał komisaryczną Radę Adwokacką w Warszawie jako organ Izby warszawskiej. Oczywiście granice terytorialne działalności sądów, a tym samym i organów adwokatury uległy zasadniczej zmianie. Komisaryczna Rada Adwokacka działała w zakresie oznaczonym przez władze okupacyjne⁵.

² Patrz przypis 1, s. 38–39.

³ Lista adwokatów Okręgu Sądu Apelacyjnego w Warszawie – wydanie urzędowe.

⁴ Patrz przypis 1, s. 39.

⁵ Wspominają o tym adv. dr Zdzisław Krzemiński w art. *Adwokatura polska w latach 1918–1939*, „Palestra” 1988, nr 11–12, s. 75 oraz szerzej adv. Witold Bayer w art. *Adwokatura Polska podczas okupacji hitlerowskiej 1939–1945*, „Palestra” 1988, nr 11–12, s. 75–77.

W tym samym czasie Wydział Sprawiedliwości ogłosił urzędową listę adwokatów narodowości niemieckiej oraz adwokatów polskich dopuszczonych do występowania przed sądami polskimi. Lista ta na dzień 1 października 1941 r. podaje wpisanych 8 Niemców, 4 folksdojczów oraz 702 Polaków w mieście Warszawie i 90 Polaków z okolic Warszawy, a należących do Izby warszawskiej⁶. Analogiczna lista na dzień 1 czerwca 1943 r. podaje adwokatów: 8 adw. Niemców, 4 adw. folksdojczów, 684 adwokatów polskich w Warszawie, w tym 6 uprawnionych do występowania przed sądami niemieckimi dystryktu warszawskiego, 104 adwokatów polskich z Izby warszawskiej, ale zamieszkałych poza Warszawą, w tym jeden z nich uprawniony do występowania przed sądami niemieckimi dystryktu warszawskiego⁷.

Komisaryczna Rada Adwokacka działała w ograniczonym zakresie, ale z czasem uzyskała możliwość wznowienia szkolenia aplikantów adwokackich oraz poddawania ich egzaminowi adwokackiemu. Jednocześnie działała Tajna Rada Adwokacka oraz Tajna Naczelna Rada Adwokacka, które też prowadziły tajne nauczanie uniwersyteckie oraz aplikacje adwokackie. Tajne studia uniwersyteckie oraz tajne aplikacje adwokackie zostały uznane po wojnie za ważne i odpowiednio zaliczone⁸.

Podczas Powstania Warszawskiego, w drugiej połowie sierpnia 1944 r. ukazało się Rozporządzenie tymczasowe Krajowej Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1944 r. o uruchomieniu adwokatury. Rozporządzenie to unieważnia wszystkie akty władz okupacyjnych, przywraca obowiązywanie ustawy – Prawo o ustroju adwokatury z roku 1938. Minister Sprawiedliwości ma zarządzać zwoływanie walnych zgromadzeń izb adwokackich dla wyboru organów samorządowych i podjęcia normalnej działalności⁹.

Jak skończyło się Powstanie Warszawskie, jak okupant hitlerowski potraktował uczestników powstania i mieszkańców Warszawy oraz samo miasto, wszyscy wiemy i w tym artykule nie zamierzam się tym zajmować.

Nadszedł jednak dzień 17 stycznia 1945 r. i Warszawa była wolna. Spalona, zburzona, bezludna, ale wolna. Zewsząd zaczęli pojawiać się ludzie. Ciągnęli pieszo, wozami, rowerami, samochodami, czym się tylko dało, dźwigając tobołki ocalałego dobytku. Trwała jeszcze wojna, ale trzeba było jakoś egzystować. Prawobrzeżna Warszawa była stosunkowo mało zniszczona, tu więc początkowo zaczęły lokować się władze i urzędy państwowe. Również adwokatura warszawska zaczęła ujawniać się i organizować. Już 8 lutego 1945 r. odbyło się Walne Zgromadzenie adwokatów Izby Okręgu Sądu Apelacyjnego w Warszawie. Nikt tego zebrania nie zwoływał urzędowo, ale ocaleni adwokaci mieszkańcy Warszawy samorzutnie postanowili takie zebranie odbyć i wybrać swoje władze samorządowe. Na zebraniu tym było obecnych 19 adwokatów. Odbyło się ono w siedzibie tymczasowej Sądu Okręgowego przy ul. Wileńskiej 2/4. Był to największy budynek w tej części Warszawy, należący do PKP i

⁶ Lista urzędowa adwokatów polskich dopuszczonych do wykonywania zawodu w Izbie Warszawskiej z 9 października 1941 r.

⁷ Lista urzędowa adwokatów Izby Warszawskiej na dzień 1 czerwca 1943 r.

⁸ Szerzej adw. Witold Bayer w art. *Adwokatura Polska podczas okupacji hitlerowskiej*, „Palestra” 1988, nr 11–12, s. 77–81.

⁹ Dz.U. RP Nr 2, poz. 14 oraz art. na ten temat adw. Karola Potrzebowski ogłoszony w „Palestrze” 1980, nr 8–9, s. 94 i n. Wspomina też o tym adw. Andrzej Bąkowski w art. *Regulacje prawne ustroju adwokatury polskiej w latach 1918–1988*, ogłoszonym w „Palestrze” 1988, nr 11–12, s. 51.

w nim początkowo mieściły się biura rządu, ministerstw i różnych delegatur cywilnych i wojskowych. Z uwagi na wyjątkowość sytuacji zebranie uznano za ważne prawnie i przystąpiono do obrad. Postanowiono wybrać Okręgową Radę Adwokacką i Sąd Dyscyplinarny z kadencją na 3 miesiące. Uznano, iż nadal obowiązuje Prawo o adwokaturze z roku 1938 i według tych przepisów należy nadal postępować. Do Okręgowej Rady Adwokackiej w tajnym głosowaniu zostali wybrani adw. adw.: R. Henrykowski, W. Idzikowski, A. Mészorer, E. Kuligowski, H. Wald, Z. Grabczyński, H. Kondracki, J. Dobrowolski, T. Michałowski. Do Sądu Dyscyplinarnego zostali wybrani adw. adw.: S. Pstrokoński, Lenc, J. Hopfer, Gutmacher, L. Szczepkowski. Natychmiast nowo wybrana Rada ukonstytuowała się następująco: dziekan – adw. Henrykowski, wicedziekan – Idzikowski, sekretarz – Mészorer, skarbnik – Wald i rzecznik dyscyplinarny – Kuligowski, członkami i jednocześnie zastępcami rzecznika dyscyplinarnego zostali: Grabczyński, Michałowski, Dobrowolski, Kondracki. W tym składzie Rada odbyła trzy posiedzenia: 8, 12 i 22 lutego 1945 r. Na posiedzeniach tych postanowiono uznać za adwokatów wszystkich kolegów figurujących na liście adwokatów w roku 1939 po zgłoszeniu się do Rady, a inne osoby, jeżeli odpowiadają kryteriom Prawa o adwokaturze z roku 1938, podjąć starania o zabezpieczenie majątku i dokumentów byłej Okręgowej Rady Adwokackiej oraz kilka postanowień porządkowych związanych z bieżącą sytuacją. Protokoły z tych posiedzeń, pisane ręcznie, zachowały się. Oglądałem je osobiście w latach 1954–1955, a ponadto przeprowadziłem rozmowy z kolegami, uczestnikami tych zdarzeń¹⁰.

3 marca 1945 r. Minister Sprawiedliwości Edmund Zalewski wydał Rozporządzenie, które uchylało Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości Witolda Grabowskiego z 8 czerwca 1938 r. o zamknięciu list adwokatów i list aplikantów adwokackich¹¹. Był to pierwszy akt prawny dotyczący adwokatury, który ponadto bezpośrednio stanowił, iż nadal obowiązuje Prawo o adwokaturze z roku 1938. W marcu wybrana Rada nadal spotykała się i podejmowała różne postanowienia tymczasowe, ale już nie protokołowała tych posiedzeń, gdyż już było wiadome, iż Minister Sprawiedliwości istnieje i działa. Koledzy opowiadali mi, że ustnie poinformowano Radę, aby nie działała, gdyż zostanie mianowana tymczasowa Rada Adwokacka. Trzeba pamiętać, że obowiązywał stan wojenny i polecenia władz musiały być wykonywane, a adwokatura jest zobowiązana do przestrzegania zasad legalizmu.

3 kwietnia 1945 r. odbyło się posiedzenie Tymczasowego Zarządu Izby Adwokackiej w Warszawie. Nie odnotowano, w jakim trybie zwołano to posiedzenie, ani też nie ustosunkowano się do istniejącej od 8 lutego 1945 r. Rady Adwokackiej. Nie udało mi się ustalić na podstawie dokumentów pisemnych, jak skwitowano tę Radę, ani też, kto i w jakim trybie powołał Tymczasowy Zarząd. Z opowiadań kolegów, uczestników bezpośrednich tych zdarzeń lub też obserwatorów osobiście zainteresowanych można wnioskować, że inicjatorem była administracja rządowa, a istniejąca samorzutnie zorganizowana Rada Adwokacka podporządkowała się temu zarządzeniu. Mimo usiłowań nie udało mi się

¹⁰ Protokoły posiedzenia Okręgowej Rady Adwokackiej w Warszawie z 8, 12 i 22 lutego 1945 r. oraz notatki z rozmów na ten temat z kolegami: Tomorowiczem, Garlickim, Kopankiewiczem, Czerwiakowskim, Jodłowskim, Żywickim, Nowogródzkim, Bartczakiem.

¹¹ Dz.U. Nr 7, poz. 34. Patrz też art. adw. Franciszka Sadurskiego, *Adwokatura Polska w latach 1944–1988*, „Palestra” 1988, nr 11–12, s. 88. Wymienia też ten akt prawny adw. Andrzej Bąkowski w art. *Regulacje prawne ustroju adwokatury polskiej w latach 1918–1988*, „Palestra” 1988, nr 11–12, s. 54.

odnaleźć stosownego zarządzenia pisemnego ani w organach adwokatury ani w Ministerstwie Sprawiedliwości¹².

Z protokołu z 3 kwietnia 1945 r. wynika, że na tym posiedzeniu Tymczasowy Zarząd Izby Adwokackiej w Warszawie ukonstytuował się następująco: Michał Kulczycki – przewodniczący, Jerzy Dobrowolski – zastępca przewodniczącego, Stanisław Gross – sekretarz, Helena Wiewiórska – skarbnik, Edmund Biejat – I rzecznik dyscyplinarny. W tym składzie Tymczasowy Zarząd Izby działał do 20 stycznia 1946 r., z tym że 3 sierpnia 1945 r. adw. Helena Wiewiórska zrezygnowała z funkcji skarbnika i członkostwa w Tymczasowym Zarządzie. Odbyły się 44 posiedzenia – wynika z tego, że przeciętnie obradowano co tydzień. Z posiedzeń tych zachowały się protokoły różne formułowane, przeważnie bardzo lakonicznie i pisane różnym stylem. Podejrzewam, że pisały je różne osoby.

Tymczasem ukazał się Dekret z 24 maja 1945 r. o tymczasowych przepisach uzupełniających Prawo o ustroju adwokatury¹³. Przepisy te weszły w życie z dniem ogłoszenia, czyli 31 maja 1945 r. Stanowiły one co następuje: Minister Sprawiedliwości powołuje tymczasowe władze adwokatury według swego uznania, adwokaci figurujący na liście adwokatów w roku 1939 będą wpisywani na ich wniosek na listę adwokatów dowolnie wybranej izby, aplikanci adwokaccy mający 4-letnią aplikację przed wojną zwolnieni są z egzaminu adwokackiego i wpisywani na listę adwokatów, wpisani na listę adwokacką w czasie wojny lub poddani egzaminowi podczas wojny mogą ubiegać się o wpis na listę adwokatów, jeżeli komisja weryfikacyjna temu się nie sprzeciwi. Powołuje się w izbach adwokackich komisje weryfikacyjne oraz Naczelną Komisję Weryfikacyjną jako instancję odwoławczą w składzie: delegat Ministra Sprawiedliwości, delegat Rady Adwokackiej, delegat Sądu Apelacyjnego. W ciągu roku każdy adwokat musi poddać się badaniu komisji weryfikacyjnej na wniosek własny, wniosek Rady Adwokackiej (rzecznika dyscyplinarnego), prokuratora Sądu Apelacyjnego. Komisja Weryfikacyjna bada zachowanie adwokata podczas okupacji hitlerowskiej: postawę obywatelską, społeczną, zawodową, aplikantów adwokackich dopuszcza się do egzaminu adwokackiego już po 3 latach, a wyjątkowo nawet po roku; do 31 grudnia 1947 r. Minister Sprawiedliwości może polecić adwokatowi zmianę siedziby z uwagi na potrzeby ludności i wreszcie do dnia 1 września 1949 r. wolno łączyć z zawodem adwokata pracę funkcjonariusza państwowego lub samorządowego bez prawa praktyki, a Minister Sprawiedliwości w tym samym okresie może powierzyć adwokatowi pełnienie obowiązków notariusza. Był to drugi akt prawny dotyczący adwokatury wydany w roku 1945, a pierwszy po zakończeniu wojny.

Na drugim posiedzeniu Tymczasowego Zarządu Izby Adwokackiej w Warszawie w dniu 5 kwietnia 1945 r. opiniowano projekt dekretu rządowego. Najważniejsza sprawa dotyczyła tego, jakie prawo o adwokaturze ma obowiązywać – z roku 1932 czy 1938. Warszawska adwokatura wypowiedziała się za ustawą z roku 1938, proponując pewne modyfikacje i zmiany. Wynika z tego, że już wówczas zastanawiano się nad obydwoma ustawami i warto-

¹² Protokół z 3 kwietnia 1945 r. z posiedzenia Tymczasowego Zarządu Izby Adwokackiej w Warszawie oraz moje notatki z rozmów z kolegami: Jodłowskim, Tomorowiczem, Garlickim, Kopankiewiczem, Nowogródzkim, Palatyńskim.

¹³ Dz.U. RP Nr 25, poz. 146 oraz adw. Andrzej Bąkowski w art. *Regulacje prawne ustroju adwokatury polskiej w latach 1918–1988*, „Palestra” 1988, nr 11–12, s. 46 i 54 oraz adw. Franciszek Sadurski w art. *Adwokatura polska w latach 1944–1988*, „Palestra” 1988, nr 11–12, s. 88–89 i 92–93.

ściowano je, przymierzając do istniejącej sytuacji w Warszawie i kraju. Działalność Tymczasowego Zarządu skupiała się wokół spraw organizacyjnych i socjalno-bytowych. Dla przykładu tylko podam, że rozesłano do adwokatów odezwę o celach i zadaniach Tymczasowego Zarządu, wystąpiono do Ministerstwa Aprowizacji o kartki żywnościowe dla adwokatury, organizowano pomoc pieniężną dla adwokatów, uruchomiono bezpłatną poradnię prawną dla niezamożnej ludności, podjęto starania o uzyskanie lokalu dla organów adwokatury, gdyż przedwojenne nieruchomości Rady przy ul. Chmielnej 23 i Al. Jerozolimskich 11 były zburzone, wyznaczano obrońców i pełnomocników z urzędu, wyznaczono 16 adwokatów do komisji odwoławczej przy Izbie Skarbowej, opiniowano adwokatów dla potrzeb Komisji Weryfikacyjnej, dopuszczano do wykonywania zawodu tymczasowo i na stałe, wreszcie wpisywano adwokatów na listę adwokatów, wydawano legitymacje adwokackie i różnego rodzaju zaświadczenia w owym okresie potrzebne dla różnych władz i urzędów, uruchomiono szkolenie aplikantów adwokackich, współpracowano bardzo ściśle z sądami i prokuratorami.

Szacuje się, że w czasie wojny zginęła połowa polskiej inteligencji, a w adwokaturze straty te objęły 56% stanu przedwojennego. Na gmachu Rady Adwokackiej w Warszawie została umieszczona tablica pamiątkowa, na której straty szacuje się na 720 adwokatów i aplikantów adwokackich Izby¹⁴. Nie natknąłem się na dokument o liczbie adwokatów w Izbie i Warszawie na dzień 31 grudnia 1945. Prawdopodobnie takowego nie było, gdyż sytuacja była nieustabilizowana. Z opowiadania kolegów przypuszczam, że oscylowała wokół 200–300 osób, zresztą ulegała ciągłej zmianie.

¹⁴ Straty adwokatury polskiej w całości oraz Izby warszawskiej i adwokatów zamieszkałych w Warszawie w związku z wojną 1939–1945 r. nigdy właściwie nie zostały ustalone. Szacuje się je procentowo na około 56%, ale nie jest to pewne. Co do Warszawy to można straty adwokatury określić wyżej – na około 80%. Wynika to z porównania list adwokackich sprzed wojny, w czasie wojny i po wojnie na koniec roku 1945. Jeżeli przed wojną adwokatów warszawskich figurowało na liście ponad 1500, okupant podaje, iż skreślił ponad 1000 adw. narodowości żydowskiej i w roku 1943 na liście Izby figurowało 684 adwokatów, to stan adwokatów warszawskich na dzień zakończenia wojny oscylował w granicach 200–300 adwokatów. Adw. Stanisław Janczewski w swoim przemówieniu na akademii żałobnej w dniu 24 listopada 1946 r. podaje, że w Izbie na dzień 1 stycznia 1946 r. figurowało 635 adwokatów – patrz *Demokratyczny Przegląd Prawniczy* nr 11–12/XI–XII 1946 r., s. 76.